

giggles, tongue-twisters, nursery-rhymes, games, Christmas cheers, puzzles, etc.). Olena Pchilka also wrote fairy-tales and literary adaptations for children. Some literary and art editions by Olena Pchilka are also based on folk motives. These are: «Fancy Thoughts» (K., 1886), «Green Grove. Illustrated Verses and Fairy-Tales for Children» (Hadiach, 1914).

In 1907 Olena Pchilka becomes the member of Ukrainian Scholastic Society in Kyiv (USS). Since 1921 she is the member of Ethnographic Commission at the department of History and Philology of the Academy of Sciences of Ukraine. There is a documentary evidence (namely «My «Curriculum Vitae» by Olena Pchilka, Letter of Recommendation by academician A. Loboda, the head of the Commission on Ethnography, extracts of the minutes of the Joint Meeting of the All-Ukrainian Academy of Sciences) kept in the Institute of Manuscripts of the National Vernadskyi Library of Ukraine with the exact date of her election as a Corresponding Member of the All-Ukrainian Academy of Sciences.

Her last years were marked by her critical lectures on art, namely: «Ukrainian peasant-style wall-painting», «Recent Ukrainian Legends» (1925 both) and by the fifth ante mortem edition of «Ukrainian patterns» (1927).

Key words: Olena Pchilka, folklore, ethnography, All-Ukrainian Academy of Sciences, Funds of the Institute of Manuscripts of the National Vernadskyi Library.

Іскорко-Гнатенко Валентина Іванівна – завідувач навчальної лабораторії шевченкознавства Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, valentiskr@ukr.net

УДК 821.161.2'05Українка1(091):82.0(477)(092)

Антоніна Радько

До історії створення зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах (1927–1930): співпраця Олени Пчілки та Б. Якубського

У статті розглянуто співпрацю Б. Якубського та Олени Пчілки щодо підготовки, текстологічного впорядкування та видання повного зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах (1927–1930). Встановлено, що Олена Пчілка допомагала в опрацюванні рукописів письменниці (««Місто смутку». Силуети», «Голосні струни», «Жаль», «Бояриня»). Завдяки її коментарю до оповідання «Місто смутку» Лесі Українки вдалося ідентифікувати невідомий чорновий рукопис Олени Пчілки, що зберігається в її фонді (Ф.28) в Інституті літератури під номером 228 у теці з-поміж 30-ти нерозібраних і неописаних рукописів.

Ключові слова: Олена Пчілка, Борис Якубський, видання творів Лесі Українки, архів, автограф, рукопис, першопублікація.

Зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах (1927–1930), видавництва «Книгоспілка», без перебільшення є унікальним виданням. Унікальним не лише тим, що це перше повне видання творів письменниці, яке цілком відповідає критеріям академічного, а також і тим, що до роботи над ним причетна родина Лесі Українки. Ніхто краще від Климента Квітки, Олени Пчілки та Ольги Косач-Кривинюк не знав настійних вимог письменниці до друкарського набору текстів та художнього оформлення.

Для роботи над виданням творів Лесі Українки науковці проходили ретельний відбір. Ґрунтовний, науковий підхід Б. Якубського до підготовки повного зібрання творів письменниці, висвітлений у статті «До долі творів Лесі Українки» [10], викликав довіру у К. Квітки і він залучає молодого філолога до роботи спочатку над семитомником, а згодом рекомендує як редактора, упорядника 12-ти томного зібрання творів Лесі Українки 1927–1930-х рр. Своє рішення К. Квітка погоджує з Оленою Пчілкою. Він надсилає їй для ознайомлення «твори трьох наших філологів молоді генерачії» [8], з-поміж яких і праця Б. Якубського. Таким чином, перед молодим науковцем постало питання щодо підготовки повного зібрання творів та їх текстологічного впорядкування. Він зумів опрацювати величезний обсяг матеріалу, архівного й опублікованого, що потребувало надзвичайних зусиль і здібностей.

Як організатор, головний редактор 12-томника, Б. Якубський залучає до співпраці найкращих літературознавців і мовознавців другого десятиліття ХХ ст.: С. Барика, О. Білецького, О. Бургардта, М. Драй-Хмару, М. Зерова, Є. Ненадкевича, А. Ніковського, В. Петрова, П. Руліна, П. Филиповича, А. Харченка, І. Шаровольського, І. Ямпольського. Між ними розподіляє написання статей до конкретного тому, а також до кожного більшого твору Лесі Українки. Та найбільшу кількість статей написав сам Б. Якубський. Зусилля К. Квітки у підборі науковців були виправданими, вони відповідально і професійно виконали свою роботу.

Працюючи зі спадщиною Лесі Українки, Б. Якубський звертався за порадами, консультаціями до близької родини й отримав права щодо видання, використання рукописів тощо. Він особисто був

знайомий і спілкувався з К. Квіткою, І. Косач-Борисовою та за посередництва К. Квітки – з Оленою Пчілкою.

Завдяки його копіткій роботі було виявлено і опрацьовано чимало текстів Лесі Українки і вперше цілісно і повно опубліковано її спадщину. Як свідчать розписки, що зберігаються в архіві Лесі Українки [5; 6], Б. Якубський безпосередньо користувався рукописами драм «Одержима», «В дому роботи...», «Три хвилини», «На полі крові», «Лісова пісня», «Камінний господар», «Оргія», оповідань «Голосні струни», спогадів про Ковалевського. Крім того, у статті «Спадщина Лесі Українки» науковець інформує про роботу з рукописами «Давньої казки», «Одно слово», «В катакомбах» (останні два аркуші рукопису), поезії «Дим», незакінченої драми «Осіння казка», літературно-критичних статей «Винниченко» і про західну белетристику к. ХІХ ст. Власне, ці останні з-поміж перерахованих творів («Дим», «Осіння казка», «“Місто смутку”. Силуети», «Голосні струни», «“А все-таки прийди”. Утопічна фантазія», «Interview. Утопічна фантазія», «Помилка. Думки арештованого», «Утопія», «Спогади про Миколу Ковалевського», «Європейська соціальна драма кінця ХІХ століття», «Винниченко») становлять найбільший інтерес, адже завдячують Б. Якубському своєю першопублікацією, а в примітках до цих творів – перша інтерпретація і демонстрація його роботи як текстолога.

Б. Якубський вперше друкує текст Лесі Українки «“Місто смутку”. Силуети», що знайшов і передав П. Одарченко. Чорновий автограф твору, написаний чорнилом на 13 сторінках, має близько 50 авторських правок: закреслених і, навпаки, вписаних слів, речень, двох вставних фрагментів, позначених [х]. Публікуючи рукопис, Б. Якубський максимально виконав авторську волю і мінімально втрутився до тексту. Він врахував авторські

– уточнення (н-д, працюючи над текстом, Леся Українка закреслила «нічної тиші», а натомість вписала «глибокої ночі», «затуманеним поглядом» переправила на «вільготним поглядом»; у реченні «я взяла і подякувала» вона над словом «взяла» поставила 2, а над «подякувала» – 1, тобто змінила порядок слів «Я подякувала і взяла»);

– виокремлення (у рукописі авторка виділяла слова і речення однією, двома, а найважливіші – трьома підкресленими лініями («Ідеалізація об'єкта кохання, платонічність, інтенсивність (прикл.

Я)», і в іншому місці – «(Ініціjali, між ними знов **Я**)» [9, Т. 10, с. 113, 114] – «Я» підкреслено трьома лініями; припис «*Beutitudo neutralis*» теж; «Не так рідко, як думають **ВОНИ** (знов значки)» [9, Т. 10, с. 113]) – «Вони» двома лініями; «...в виді моментальних компресів на груди» [9, Т. 10, с. 113] – «моментальних» – однією. Б. Якубський теж ці моменти намагався виділити у тексті: жирним шрифтом і великими буквами підкреслення Лесі Українки двома та трьома лініями, а просто розтягненим шрифтом – підкреслення однією лінією);

– переклав і прокоментував 10 іноземних виразів, які використовує у тексті Леся Українка. Хоча не можна стверджувати, що вони належать Б. Якубському, бо після кожного такого коментування стоїть криптонім «Р.». Можливо, що так підписався П. Рулін, який готував до друку у V томі 12-титомного видання 1927–1930-го рр. текст, коментарі «Блакитної троянди», а також написав вступну статтю «Перша драма Лесі Українки», що надрукована перед твором;

– зробив виправлення лексичного характеру («роspачу» переправив на «розпачу», «смутно-сатиричним» на «смутно-сатиричним», в двох місцях «завжди» виправив на «завжди», «інших» на «інших» тощо);

– упорядкував синтаксис (довгі речення переділив крапкою з комою, упорядкував пряму мову, діалоги тощо).

Таким чином, Б. Якубський, врахувавши авторські правки, зробив текст читабельним. Проте ми все ж помітили у трьох місцях незначні відмінності публікації з автографом:

– у реченні «Він встав: “А тепер я піду, будьте здорові”, – але через скільки кроків завернувся...» [9, Т. 10, с. 112] після тире перед «але через скільки кроків» вилучена фраза «подався від мене»;

– у реченні «Але один силует пригадується мені частіше не вночі, а власне чогось удень, **коли** сонце так ясно світить, **коли** люди говорять голосно, все здається таким виразним і нормальним» [9, Т. 10, с. 111] (виокремлення наше – А. Р.) перед «все здається» випущене «коли», повторення, яке Леся Українка використовує для підсилення думки;

– у реченні «Конспект лекцій на завтра» [9, Т. 10, с. 112] має бути «лекції», тобто авторське слово в однині при публікації замінив на множину.

В кінці опублікованого тексту Б. Якубський поставив дату та місце написання твору, яка була зазначена в рукописі: «8/IX–1896.

Колодяжне». У примітках, зазначаючи, що твір друкується вперше, рукопис, знайдений П. Одарченком, зберігається у Гадяцькому музеї, щодо дати написання вказує лише рік і уточнює «Дата написання 1896 рік, рік написання драми “Блакитна троянда”» [9, Т. 10, с. 294]. Далі переходить до історії написання твору. Для з'ясування обставин створення тексту Б. Якубський звертається за допомогою до Олени Пчілки. І «Мати письменниці, Олена Пчілка, ласкаво дала свою примітку» [9, Т. 10, с. 295]. Цей коментар, опублікований у примітках X тому видання 1927–1930-х рр., допоміг ідентифікувати невідомий чорновий рукопис Олени Пчілки, що зберігається у її фонді (Ф 28) під номером 228 [7] у папці з-поміж 30 не розібраних і не описаних рукописів. В означеному рукописі Олена Пчілка розповідає про перебування Лесі Українки 1896 р. у Творках. Рукопис має ідентичні початок, закінчення та змістове наповнення, але на ньому відсутнє датування. Проте Б. Якубський проставляє дату коментаря Олени Пчілки в примітках: «Київ, 26 квітня 1929 р.» [9, Т. 10, с. 296]. Отже, вдалося не просто ідентифікувати рукопис, а й визначитися з його датуванням.

Уперше публікуючи «Голосні струни» Лесі Українки, Б. Якубський знову звертається по допомогу до родини. Адже чистовий рукопис [2], що подавався у 1897 р. на літературний конкурс (на ньому є помітки червоним чорнилом зроблені київським цензором), був без закінчення, і, ймовірно, вже у той час (1929 рік) дуже пошкоджений. Чорновий автограф [3] був ще коротшим, складався з перших двох аркушів. Крім того, між чистовим і чорновим автографами є ряд різночитань. Олена Пчілка робить рукописну копію тексту оповідання з певним редагуванням [4]: додані окремі слова і речення, цілі фрази опущено, змінено порядок слів, пунктуацію; і подає його до друку Б. Якубському. Не в примітках, а відразу після обірваного тексту Лесі Українки він подає її пояснення про умови написання оповідання і відтворене нею по пам'яті втрачене закінчення твору [9, Т. 10, с. 128].

Перевидуючи «Голосні струни» Лесі Українки у 12-титомному виданні 1970-х років, редактори замість «закінчення» Олени Пчілки використовують переклад з німецької мови О. Кобилянської, опублікований у журналі «Das Lied ohne Worte» 1903 р. У свій час М. Деркач теж вказувала на цю німецьку публікацію, використання якої є єдино правильним при цілісному друкуванні оповідання Лесі Українки.

У примітках до повісти Лесі Українки «Жаль», вказавши на першопублікацію, та ведучи мову про сюжет, Б. Якубський переповідає почуте від Олени Пчілки: «Сюжет цієї повісти має свою цікаву історію. Мати Л. Українки, О. П. Косач (Олена Пчілка), розповідала, що в дитячі роки Лесі, коли Косачі жили в Києві і підтримували найближчі стосунки з родиною Старицьких, обидві родини старалися повернути дітей на літературний шлях і заохочували їх до літературних спроб. Старші і молодь часто збиралися, провадилися розмови на літературні теми, О. Пчілка та М. Старицький читали свої нові твори, а також, між іншим, була в звичай така літературна гра: давалася яка-небудь тема і всі – дорослі і діти – зараз же тут протягом двох-трьох годин повинні були написати оповідання на задану тему. Найчастіше теми бралися випадкові, з предметів, що оточували товариство. В кімнаті, де збирались, серед меблів стояла канапка. Одного разу хтось запропонував тему чергового оповідання – “Канапка”. Тему було прийнято і всі присутні написали по оповіданню. Написала й Л. Українка, і так захопилась цією темою, що потім продовжила й розширила її, наслідком цього з’явилася ціла повість. У повісті та “канапка” грала надто малу роль і, друкуючи повість у часопису “Зоря”, Леся Українка дала їй назву “Жаль”» [9, Т. 10, с. 293].

У примітках до «Боярині» Б. Якубський, покликаючись на коментарі до цього твору у виданні творів Лесі Українки 1923–1925 рр. (том 4), висловлює сумніви щодо остаточної дати написання (27–29. IV. 1910). Цей сумнів закрався після спілкування з Олено Пчілкою: «О. П. Косач розповідала авторові вступної статті до “Боярині” в цьому виданні, що в травні 1913 року, приїхавши до Києва, Леся читала в родинному колі свою поему. Читання, звичайно, не проходило без обговорення та відповідних зауважень. Як що були зауваження, то були, може, після того й поправки. На превеликий жаль, рукопис зник у Гадячому кілька років тому й досі не пощастило довідатись, де він подівся та розшукати його» [9, Т. 8, с. XLII]. В архіві Лесі Українки зберігається чорновий автограф [1] драматичної поеми «Бояриня», який авторка передала на зберігання до бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові 15. IV. 1913 р. Означений рукопис датований 27–29. IV. 1910 р. Якщо Леся Українка у квітні передала рукопис до бібліотеки, а у Києві була в травні (23 квітня ще в Одесі), то виникає питання: який текст читала

родині? Адже після родинного обговорення Леся Українка, врахувавши зауваження слухачів, могла вносити правки до тексту.

Спілкувалась Олена Пчілка і з М. Драй-Хмарою, який писав статтю про «Бояриню» Лесі Українки для 8 тому 12-ти томника. Шукаючи відповіді на те, чому авторка «зійшла з наміченого шляху, удавшись до сюжетів українських?», він посилається на свідчення Олени Пчілки, що Леся Українка мала великий задум «поширення “україніки”» у своїй творчості: «О.П. пояснює його ось як: Лесі Українці не раз закидали її “екзотизм”, одірваність від українського історичного й побутового життя, і от вона вирішила спробувати свої сили на українському ґрунті. Таке саме пояснення почули ми й з уст Л. М. Старицької-Черняхівської, яка називала навіть імена тих осіб, що робили закиди Лесі. Очевидячки, в поясненнях О. П. Косач та Л. М. Старицької-Черняхівської є велика доля істини» [9, Т. 8, с. 93,94].

Отже, у 12-томному виданні творів Лесі Українки 1927–1930 рр. були опубліковані всі відомі на той час та виявлені в рукописних варіантах твори авторки – поезія, поеми, драми, проза, переклади, літературно-критичні статті. Готуючи тексти до публікації, примітки, Б. Якубський неодноразово звертався до родини, зокрема до Олени Пчілки, за додатковими коментарями. Це значно полегшило роботу, прояснило історію створення окремих творів Лесі Українки, дало можливість вперше їх опублікувати.

Література

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 2. Од. зб. 776.
2. Там само. Ф. 2. Од. зб. 823.
3. Там само. Ф. 2. Од. зб. 824.
4. Там само. Ф. 2. Од. зб. 845.
5. Там само. Ф. 2. Од. зб. 1066.
6. Там само. Ф. 2. Од. зб. 1075.
7. Там само. Ф. 28. Од. зб. 228.
8. Там само. Ф. 28. Од. зб. 756.
9. Леся Українка. Твори: у 12 т. Харків;Київ: Книгоспілка, 1927–1930.
10. Якубський Б. До долі творів Лесі Українки. *Червоний шлях*. 1923. № 2. С. 292–298.

References

1. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. [Manuscripts and Textual Studies Shevchenko Institute of Literature] F.2. Od. zb. 776 (in Ukrainian).

2. Tam samo [In the same place]. F. 2. Od. zb. 823 (in Ukrainian).
3. Tam samo [In the same place]. F. 2. Od. zb. 824 (in Ukrainian).
4. Tam samo [In the same place]. F. 2. Od. zb. 845 (in Ukrainian).
5. Tam samo [In the same place]. F. 2. Od. zb. 1066 (in Ukrainian).
6. Tam samo [In the same place]. F. 2. Od. zb. 1075 (in Ukrainian).
7. Tam samo [In the same place]. F. 28. Od. zb. 228 (in Ukrainian).
8. Tam samo [In the same place]. F. 28. Od. zb. 756 (in Ukrainian).
9. Yakubskyi B. Do doli tvoriv Lesi Ukrainky. *Chervonyi shliakh*. [Yakubskyi B. To the fate of Lesya Ukrainka's works. *Chervonyi shliakh*] 1923. No. 2. P. 292–298 (in Ukrainian).
10. Ukrainka Lesia. *Zibrania tvoriv: U 12 t.* [Collection of works]. Kharkiv; Kyiv, 1927–1930 (in Ukrainian).

Antonina Radko. To the History of the Collection of Works by Lesya Ukrainka in 12 Volumes (1927–1930): Collaboration of Olena Pchilka and B. Yakubsky. The article deals with Olena Pchilka and B. Yakubsky's collaboration on the preparation, textual ordering and publication of a complete collection of Lesya Ukrainka's works in 12 volumes (1927–1930). It has been established that Olena Pchilka helped the writer in working on manuscripts («City of Sadness. Silhouettes», «Voice Strings», «Pity», «Boyarynia»). Thanks to Olena Pchilka's comments to «Sadness City» of Lesya Ukrainka it was identified her unknown draft stored in her fund (F.28) at the Institute of Literature No. 228 in a folder of 30 unpublished and unwritten manuscripts.

Key words: Olena Pchilka, Borys Yakubskyi, publication of Lesya Ukrainka's works, archive, autograph, manuscript, first publication.

Радько Антоніна Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач Біобібліографічного відділу ім. проф. О. Рисака Науково-дослідного інституту Лесі Українки, *ORCID iD*: 0000-0002-0342-0436; antonina5@ukr.net

УДК 821.161.2'05.09(092):[792.97:39](=161.2)

Лариса Семенюк

Погляди Олени Пчілки на вертепну драму в контексті сучасних досліджень жанру

У статті показано динаміку поглядів на вертепну драму, зокрема її генезу, структуру, персонажів у діахронному зрізі межі ХІХ–ХХ і початку ХХІ століть. Особливу увагу приділено сучасним дослідженням жанру (праці М. Сулими,